© www.kjnt.ro/szovegtar

RÉDIGER ÖDÖN SZABÉDI GYŰJTÉSE 1895–96-BÓL

Kötetünk egy hozzáértő, a népi kultúra iránt elkötelezett pedagógus, egy, a folklórgyűjtés ízét-örömét megtapasztaló diák és egy kiváló énekes parasztasszony jó századdal ezelőtti egymásra találásának dokumentuma.

A ***pedagógus*** a kolozsvári unitárius főgimnázium magyartanára, Kanyaró Ferenc (1859–1910) volt, aki 1892-től 1906-ig, nyugállományba kényszerüléséig szervezte és irányította iskolája diákjainak folklórgyűjtő mozgalmát. A gyűjtést nem önképzőköri tevékenység keretében szorgalmazta, még csak nem is pályázati kiírások jutalma buzdította a diákokat, ki-ki önszántából, az irányító tanár iránti tiszteletből, vagy annak megbecsülő elismeréséért vállalkozott a szokatlan feladatra és a szünidőket terhelő többletmunkára. Kanyaró Ferenc általában a verses folklórhagyományok irányába terelte tanítványai figyelmét, tulajdonképpen azonban a népballada századvégi helyzete érdekelte. Egy, a hagyatékában talált hevenyészett feljegyzése szerint tanítványaival Kriza János tarlójáról gyűjtögette az elhullatott/elmaradt kalászokat.

Tanítványait – „Kriza János gyűjtőinek fiait" – oly sikeresen tudta mozgósítani, hogy négy évvel a gyűjtés megindulása után, 1896 májusában egy kétszázötven darabot meghaladó székely népballadát és románcot tartalmazó kötet kéziratát postázhatta a Kisfaludy Társaságnak, hogy az a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatában hozza nyilvánosságra. A kötet kiadását a Kisfaludy Társaság egy darabig halogatta, emiatt a kéziratot sem juttatta vissza Kanyarónak, majd végképp megfeledkezett róla. A *Székely népballadák és románcok* kézirata, melyet Kanyaró hiába próbált visszaszerezni, sok hányódás után Sebestyén Gyula hagyatékából került a budapesti Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába, ahol ma is őrzik.[1]

A gyűjtőmunka a *Székely népballadák és románcok* postázása után sem maradt abba. A kollégiumba bevonuló újabb és újabb diáknemzedékek soraiban mindig akadt néhány olyan tanuló, aki Kanyaró Ferenc útmutatása és buzdítása nyomán folklórgyűjtésre adta a fejét. Az 1896

[1] Lásd Kanyaró Ferenc [1896]

utáni gyűjtésekből azonban Kanyaró már nem szerkesztett újabb kötetet, feltehetően haláláig abban reménykedett, hogy előbb-utóbb napvilágot lát a Kisfaludy Társaságnak elküldött kézirat. Csak így tudjuk magyarázni, hogy 1896-os gyűjteménye legszebb, legjelentősebb darabjait soha nem közölte máshol.

A ***diák*** Rédiger Ödön (1878–1955), a szabédi unitárius papköltő, Rédiger Géza fia volt,[2] aki a gimnázium alsóbb osztályait Székelykeresztúron végezte. Csak hatodik gimnazista korában, az 1894/95-ös iskolai évben került Kolozsvárra, hol mindössze két tanévet töltött. Az utolsó gimnáziumi osztályt apja szűkös anyagi körülményei miatt magántanulóként fejezte be. Rédiger Ödön a gyűjtőmozgalom legpezsgőbb időszakában érkezett a kolozsvári kollégiumba, s hamarosan bekapcsolódott új iskolája gyűjtőmozgalmába: 1895 őszén, a hetedik gimnáziumi osztályba lépő Rédiger Ödön több más ballada és balladás dal mellett *Kálnoki Zsófika* balladájának máig invariáns szövegével, s egy terjedelmes *Molnár Anna*-változattal érkezett vissza a kolozsvári kollégiumba. Gyűjtését abban a tanévben további szövegekkel gyarapította – melyek közül tizenegyet Kanyaró a *Székely népballadák és románcok* közé nyomban felvett. 1896 nyarán még folytatta a gyűjtést, ősztől azonban Székelykeresztúrra szegődött gyógyszerészgyakornoknak, s így vége szakadt gyűjtőmunkájának.[3]

---

[2] Abrudbányai Rédiger Géza (1845–1905) és bölöni Nagy Amália (1852–1921) tíz gyermeke közül Ödön a negyedik szülött és a legidősebb fiú volt (és öccse Rédiger Emmának, Szabédi László anyjának).

[3] Rédiger Ödön gyógyszerészgyakornoki elszegődése előre vetítette pályájának további alakulását: érettségi után a kolozsvári egyetem gyógyszerészeti karán folytatta tanulmányait. Diplomája megszerzése után Szamosújváron volt gyógyszerész. Első versei is itt jelentek meg nyomtatásban. 1921-ben áttelepedett Magyarországra; Pécsen állapodott meg, hol sikeres szakmai tevékenysége folytán idővel tulajdonába került az a gyógyszertár, ahol addig vezető gyógyszerészként dolgozott. A város tehetős polgárai közé küzdötte fel magát, a harmincas évekre Pécs megbecsült közéleti szereplője lett. 1935-ben családnevét a Rédiger család nemesi előnevére, Abrudbányayra változtatta. Ezen a néven több irodalmi munkája is megjelent. (*Szabédról levett kalappal. Szabédi írások*. Összegyűjt. és kiadja Abrudbányay Ödön. Pécs, 1944; *Magdus varázsa*. Pécs, 1944, *Bájgúnár* [szatírák] Pécs, 1947 – Rédiger Ödön életéről lásd bővebben: ABRUDBÁNYAY János 2004: 53, 68, 74–75, 97, 110, 152-155, 159.) Ugyanez a munka részletes tájékoztatást nyújt a Rédiger család német–lengyel eredetéről, több százados erdélyi történetéről, leszármazási rendjéről. – Itt mondok köszönetet Rédiger Ödön másodunokahúgának, Kolcsár Sándorné Káli Nagy Magdolnának (Marosvásárhely), aki Abrudbányay János kéziratos családtörténeti munkája és a szabédi emlékkönyv (ABRUDBÁNYAY Ödön 1944) mellett rendelkezésemre bocsátotta Rédiger Ödön fényképeit is.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Rédiger gyűjtésének – a ritka és invariáns balladákon túl az ad különös jelentőséget, hogy csaknem valamennyi adatát egyetlen énekestől jegyezte le, egy idős szabédi napszámosasszonytól.

Az ***énekes*** a szabédi Dimény Mózesné Szabó Anna volt (*1827–1904), akiről mindössze annyit tudunk, hogy fiatal korában, a negyvenes években Marosvásárhelyen szolgált. A hetvenedik éve felé közeledő írástudatlan özvegyasszony a gyűjtés idején napszámos munkával tartotta fenn magát. Csak vasárnaponként ért rá, hogy lediktálja énekeit a lelkész fiának, aki – tanára útba igazításait követve – igyekezett minél több éneket előbányászni Szabó Anna asszony emlékezetéből.

Az idős asszony tudása, éneklése életre szóló élményt jelentett az őt felfedező diákgyűjtőnek: Rédiger Ödön évtizedek múlva is a legnagyobb elismerés és tisztelet hangján idézte fel „a fiatal korában híres énekes tehetség", „az öreg, de kitűnő emlékező képességgel bíró Dimény né"[4] emlékét az apja és szülőfaluja tiszteletére kiadott emlékkönyvben. A *Szabédról levett kalappal* című, általa szerkesztett kötetben így írt róla – csaknem fél évszázad távlatából: „Régen már a temető lakója. A Kerülőszőlő felőli faluvégen lakott, mikor felkerestem dalgyűjtő szándékkal. A hófehér hajú öregasszony elég jól csengő hangon énekelte a régi dalokat, mert a szövegüket is csak énekelve tudta ismételni. Néhány székely népballada-változatot is énekelt amolyan igen szomorú, kevés hangváltozattal bíró koldusnóta-, vagy kántálásszerű dallammal. Megható ódonság sírt ki énekéből e balladáknak, mintha távolból hangzó, halk, monoton orgonaszót hallgattam volna némelyik dalánál."[5] S hogy ne csak a maga emlékeit, ifjúkori benyomásait ossza meg az olvasóval, Rédiger Ödön fontosnak tartotta, hogy – bár egy részlet erejéig – megmutassa Dimény Mózesné egyik balladáját is. Az egyetlent, melyet a maga számára külön is lejegyzett 1895-ben az öreg Dimény né éneklése után, „mert szövege és dallama is nagyon tetszett".[6] Így került be a kötetbe – jeles szabédi születésű vagy kötődésű tollforgatók társaságában – az írástudatlan Dimény Mózesné; és így került be a Szabédról szóló vagy Szabédot

[4] Abrudbányay Ödön 1944: 69.
[5] Abrudbányay Ödön 1944: 69–70.
[6] Abrudbányay Ödön 1944: 70.

reprezentáló versek, megemlékezések sorába *Molnár Anna* balladájának részlete.[7]

Rédiger Ödön élete nagy ajándékának tartotta, hogy hallhatta Diménynét, Szabéd „utolsó balladaénekesét". „Falunknak – olvashatjuk az emlékkönyvben – alig ismert, pedig nagy értékű különlegessége volt egy századnyi idővel ezelőtt és természetesen a még előző időkben, a Székelyföldön dal formában keringő népi balladák kántálásszerű éneklése. Ez emlékkönyv szerkesztője szerencsés volt, hogy az utolsó balladaénekest még hallhatta 1895. év nyarán, amikor népi énekeket gyűjtött tanára megbízásából."[8]

Tanár és tanítványa, kik egyesült erővel törekedtek a szabédi napszámosasszony tudásának minél alaposabb megismerésére, tulajdonképpen egy 20. századi kutatói irányzatnak, az egyéniségvizsgálatnak voltak előfutárai. A 19. században egyedülálló teljesítményükről azonban a magyar folklorisztika mind a mai napig semmit nem tud.

*

Egyéniség és közösség viszonyának problémájára a hagyományos folklorisztika hosszú időn át ügyet sem vetett. A folklórt differenciálatlan és változatlan közösségi produktumnak tekintette, melyet vagy passzív örökségként, vagy felülről alászálló átvételként értelmezett. Nem vette észre a folklórban végbemenő alkotó folyamatokat, s ezeken belül a kreatív egyéniség szerepét. Annak az egyéniségnek a jelenlétét a folklór mindenkori életében, aki megkötöttségek között ugyan, de mégis egyéni módon járul hozzá a változatképződés szakadatlan láncolatához: szelektál és értelmez, bizonyos mértékig egyénít, hozzáigazít a változó körülményekhez. E szemléletnek megfelelően a gyűjtők és publikálók nem tartották szükségesnek

---

[7] ABRUDBÁNYAY Ödön 1944: 70–72. – A ballada szövegének közlésénél Rédiger Ödön nem jelzi, hogy csak részletet közöl Diményné énekéből. Megemlíti viszont az előszóban, hogy Rédiger Géza, legidősebb Székely Sándor, Rédiger Aladár, Szabédi László, Abrudbányay [Rédiger] Ödön mellett „egy ó-székely ballada-énekes szólal meg [a] bennti lapokon, *a könyv terjedelme által korlátozott mértékben.*" [Kiemelés tőlem – O.K.] (i.m. 4) Kanyaró Ferenc másolatai alapján az is megállapítható, hogy a balladának első, Molnár Anna hazatéréséig terjedő részét tette közzé a kötetben.

[8] ABRUDBÁNYAY Ödön 1944: 69. – Éppen ezért fájlalja, s teszi szóvá, hogy „a gyűjtött szabédi dalok néhai Kanyaró Ferenc, kolozsvári jeles író-tanárnak hagyatékában hever[nek] a más falvakban, más tanulók által gyűjtött sok népköltészeti értékkel együtt kiadatlanul." (Uo.)

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

az adatközlőkre való odafigyelést, mint ahogy hosszú időn át az sem volt fontos, hogy honnan, a nyelvterület melyik zónájából, ne adj' Isten, melyik falujából és kitől jegyezték fel a folklóradatokat. Egy-két esetleges kivételtől eltekintve jószerével csak a 20. század elején kezdtek a gyűjtők ráfigyelni arra, hogy kinek a tudásából származnak a feljegyzett folklóradatok. S újabb évtizedeknek kellett eltelniük, míg – Ortutay Gyula kezdeményezésére – kialakult a folklorisztikának az az irányzata, mely – Voigt Vilmos meghatározása szerint – a „folklór alkotásaiban nem valami személytelen alkotó erő megnyilvánulását látja, hanem a nép körében élő alkotó személyiségek tudatos tevékenységét kutatja, és azt alkotáslélektanilag, esztétikailag, ritkábban társadalomtörténetileg is vizsgálja."[9] Ez a gondolat véletlenszerűen felbukkant már korábban is, határozott módszerű irányzattá azonban csak a 20. század harmincas-negyvenes éveiben vált, főként olyan jelenségekkel kapcsolatban, ahol az egyéniség szerepe nyilvánvaló: a népmesekutatásban, tánckutatásban, a félnépi folklór tanulmányozásában. Ismeretes, hogy az egyéniségkutatás folklorisztikai irányzata a magyar népmesekutatásban született meg, s természetszerűen ott hozta a legmarkánsabb eredményeket: az 1940-től meginduló *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* meseköteteiben bontakoztak ki ennek az irányzatnak mind a módszertani alapelvei, mind pedig gyakorlati megvalósításának lehetőségei és eredményei.

A harmincas évek végétől kibontakozó egyéniségvizsgáló irányzat a prózai epika műfajaira, mindenekelőtt a népmesére összpontosított,[10] a népballada ilyen szempontú vizsgálata szóba se került. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a két világháború közötti évtizedekben (a trianoni döntés következtében) a balladagyűjtés csaknem teljesen lehetetlenné vált. Ebben az időszakban a régi, klasszikus gyűjtemények balladaanyagának újrakiadása volt szinte az egyetlen, balladával kapcsolatos ténykedés.

A második világháború utáni új történelmi-társadalmi körülmények között ismét előtérbe került a népballada-kutatás – mind elméleti-történeti vonatkozásban, mind pedig a gyűjtőmunka tekintetében. Különösen eredményesnek bizonyultak a romániai gyűjtők és kutatók erőfeszítései, melyek nyomán az utóbbi hatvan évben közel harminc olyan népköltészeti

---

[9] *MNL*. I. 1977: 643.

[10] Bizonyság rá az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozata, melynek 1985-ig megjelent 21 kötetéből csupán három nem népmesekötet, s a három kivételből is kettő mondaanyagot ölel fel.

kiadvány látott napvilágot, melyek részben vagy teljes egészükben újabban gyűjtött balladákat tartalmaznak, vagy addig elfekvő archív anyagot hoznak nyilvánosságra. Száz évvel a *Vadrózsák* megjelenése után a balladagyűjtés és kutatás újabb reneszánsza bontakozott ki a romániai magyar folklórkutatásban, s az egyre mélyebbre ásó vizsgálatok óhatatlanul ráirányították a gyűjtők figyelmét a kiváló énekesek teljes repertoárjának megismerésére. Így születtek meg – jószerével a balladaéneklés alkonyán, a 20. század utolsó harmadában – az első olyan személyi monográfiák, melyek egy-egy kiváló énekes teljes repertoárját mutatják be. Kallós Zoltán,[11] Ráduly János,[12]Albert Ernő,[13] Pozsony Ferenc[14] külön-külön kötetben hozta nyilvánosságra a klézsei Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa (1894–1970), a kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára (1898–1988), a gyergyóditrói Ádám Joákimné Kurkó Julianna (1874–1973) énekeit, illetve a klézsei Lőrinc Györgyné Hodorog Luca (1920–1990) folklórtudását. E személyi monográfiák közül a kibédi gyűjtemény kizárólag csak balladákat tartalmaz, a Kallós- és Albert-gyűjtemény az énekes teljes dalanyagát tárja fel, Pozsony Ferenc pedig adatközlője teljes folklórtudásának feltérképezésére vállalkozott.

A személyi monográfiák mindegyikében a gyűjtők megkülönböztetett figyelemmel tárták fel adatközlőjük balladatudását, e tudás társadalmi-személyi vonatkozásait, az énekesek egyéniségéből vagy egyéni sorsából adódó meghatározó tényezőket.

A kezdeményezés érdeme Kallós Zoltáné, ő volt az, aki legkorábban felismerte egy moldvai parasztasszony, Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa daltudásának rendkívüli jelentőségét. 1955 és 1967 között több alkalommal kereste fel az idős klézsei asszonyt, akitől összesen 163 dalt (1010 versszakot, 3786 verssort!) írt le. E hatalmas mennyiségű tudásanyagnak számbelileg nem, de terjedelmében kétségtelenül legnagyobb része ballada: 406 versszakot, 1568 verssort ölel fel Szályka Rózsa 26 balladája, melyek között alig-alig fordul elő új stílusú ballada. Az írástudatlan asszony, aki szülőfaluja határát alig lépte át, s akkor is a környező falvak búcsújára járt el, lényegében Klézse szájhagyományban élő költészetének keresztmetszetét tárta fel a gyűjtő előtt – egy olyan időpontban, amikor a

[11] KALLÓS Zoltán 1973
[12] RÁDULY János 1979
[13] ALBERT Ernő 1989
[14] POZSONY Ferenc 1994

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

balladaéneklés még élő szokás volt falujában, s általában a moldvai magyarság körében.

Kallós Zoltán 1973-ban megjelent gyűjteményét időrendben a kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára balladakészletét bemutató kötet követte 1979-ben. Ráduly János 1967 és 1976 között tíz éven át gyűjtötte és tanulmányozta adatközlője balladatudását, mely 45 balladatípus 60 változatával gazdagította balladaismeretünket. Majlát Józsefné szintén analfabéta volt, ő is gyermekkorában tanulta balladáinak jelentős hányadát. Szályka Rózsától eltérően azonban ő hosszú időn át távol élt szülőfalujától, s így sokat tanult idegenben is. Balladakészletében 19 tartozik a régi stílusú réteghez, a klasszikus darabok mellett betyárballadák, rabénekek, új stílusú helyi- és ponyvaballadák egyaránt előfordulnak. Cigány származása folytán a faluközösségnek formálisan tagja volt ugyan, de valójában izoláltságban élt. Balladaismerete mégis Kibéd székely balladahagyományát őrizte meg, olyan darabokat is, melyek székely falustársai emlékezetéből rég kikoptak.

Az utolsó pillanatban sikerült Albert Ernőnek megismerkednie a gyergyóditrói özvegyasszonnyal, Ádám Joákimné Kurkó Juliannával. A kilencvenhetedik évében járó asszonyt öt alkalommal kereste fel 1971-ben, adatközlője betegsége és halála azonban megakadályozta abban, hogy teljes tudását kiaknázhassa. Az 1989-ben megjelenő kötet tehát az 1971-es öt találkozás eredményeként született meg, s tartalmazza mindazt a dal- és balladaanyagot, melyet az idős asszony emlékezetéből előbányászott. „Jula nénit – olvashatjuk Albert Ernő bevezető tanulmányában – egyik legtehetségesebb énekesnek tartották a faluban, előrehaladott kora azonban korábbi gazdag ismeretét fokozatosan fölemésztette, s így gyakran csak hosszas gondolkodás, többszöri próbálgatás, gyakori felidézés után tudott egy-egy balladát vagy dalt elénekelni. S hogy viszonylag mégis nagy számban tudtuk rögzíteni dalait, annak köszönhető, hogy életében mindig szeretett énekelni, s öreg korában is az éneklés tette szebbé napjait.”[15] Kurkó Julianna énekei döntő többségét édesanyjától tanulta az 1880-as években, de forrásként nagyszüleire is hivatkozott; hosszú életével a 20. század második feléig hozta magával a 19. század közepének-első felének folklórhagyományait. Az idős asszony olyan énekeket őrzött meg, amelyek

[15] ALBERT Ernő 1989: 30.

a gyűjtés idején a faluközösségre már egyáltalán nem voltak jellemzőek, ugyanakkor számára csaknem teljesen ismeretlenek voltak az új stílusú balladák. A számok nyelvén szólva: Kurkó Julianna 14 balladatípus 26 változatát idézte fel a gyűjtő érdeklődésére, s ebből a mennyiségből 11 típus 22 változata a klasszikus réteget képviselte.

Pozsony Ferenc énekese, a klézsei Lőrinc Györgyné Hodorog Luca Kallós Zoltán adatközlőjéhez viszonyítva egy újabb generáció folklórtudását jeleníti meg, egy olyan egyéniségét, akinek folklórtudását kommunikatív személyisége, kivételesen jó memóriája határozta meg, s aki fokozatosan vált öntudatos hagyományhordozóvá, értékmentővé. A rendkívül gazdag, sokoldalú folklórismerettel rendelkező asszony kiemelkedő balladatudásával megelőzte Szályka Rózsát is: 30 típust felölelő balladakészletével az egyik leggazdagabb epikus énekesünket tisztelhetjük benne. Balladaismeretét különösen becsessé teszi az a tény, hogy – amint Pozsony Ferenc írja – „balladatípusai szinte kizárólag a régi, klasszikus réteghez tartoznak, vagyis balladakészletünk legritkább típusai élték kései reneszánszukat az ő ajkán."[16]

*

A „budapesti iskola" egyéniségvizsgáló módszerében rejlő lehetőségeket – amint az a fentiekből kitűnik – a magyar népballadakutatás nagyon későn, csak a huszadik század utolsó harmadában ismerte fel és hasznosította a maga számára. A népballada felfedezésének és megismerésének idején, a 19. század második felében a gyűjtők és teoretikusok ügyet sem vetettek a népballadák éltetőinek/ismerőinek kilétére. Olyannyira nem, hogy a 19 századból egyetlen kiváló énekes nevét sem ismerjük, holott a mesekutatásban már Kriza János és munkatársai ránk hagyományozták egy-két tehetséges mesemondó nevét és meséit. A népdal- és balladakutatásban már az is előrelépésnek számított, hogy némelyik gyűjtő – jelesül Bartók Béla és Kodály Zoltán a huszadik század első évtizedében – fontosnak tartotta a gyűjtés helyének pontos megjelölése mellett azt is feljegyezni, hogy asszony vagy férfi, idős vagy fiatal volt az adatközlő. Az pedig teljesen kivételes esetnek mondható, hogy Seprődi János a 19. század utolsó éveiben

[16] POZSONY Ferenc 1994: 13

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

már adatról adatra pontosan feljegyezte, hogy kitől hallotta. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy Seprődi szülőfalujában gyűjtött, ismerte falusfeleit, s így könnyűszerrel felírhatta énekeseinek, hangszeres zenész-adatközlőinek nevét és életkorát.

Seprődi, Bartók, Kodály törekvése, hogy a dallamon-szövegen túl más információkat is feljegyezzenek az adott folklórjelenséggel kapcsolatban a századforduló körüli években még kivételnek, a megszokottól eltérőnek számított. Semmi meglepő nincs tehát abban, hogy a 19. század utolsó évtizedében, amikor Kanyaró Ferenc biztatására és irányításával a kolozsvári unitárius kollégium diákjai folklórgyűjtő munkába kezdtek, többnyire úgy adták át tanáruknak a gyűjtött szövegeket, hogy sem adatközlőik nevét, sem a gyűjtés időpontját, de gyakran még saját nevüket vagy a gyűjtés helyét sem tüntették fel gyűjteményükön. Kanyaró Ferenc gondosságán múlott, hogy valamilyen eligazító adat kerüljön az olykor csak egyetlen lapból álló, olykor egész füzetet megtöltő gyűjteményekre. Kanyaró rendszerint vagy a diák nevét jegyezte rá, és azt, hogy hányadik osztályba járt a tanuló, máskor évszám is került az előbbiek mellé, vagy a helység neve, ahonnan a folklóradatok származtak. Alapjában véve azonban a diákok neve Kanyaró Ferencnek elégséges információt jelentett a folklórszövegek provenienciáját illetően. Ismerte tanítványait, tudta, ki melyik vidékről, melyik faluból érkezett a kolozsvári unitárius főgimnáziumba, ki honnan hozott magával a szünidőről visszatérőben kisebb-nagyobb gyűjteményt.

Évszázad múltán a Kanyaró-hagyaték feldolgozójának már nem ilyen egyszerű a dolga: nevek, osztályszámok, évszámok, helységnevek és folklórszövegek sokasága között kell megkeresnie az összefüggéseket, s megállapítania, hogy ki, mikor, hol és mit gyűjtött az a szűk másfél évtized alatt – 1892 és 1906 között –, amíg Kanyaró Ferenc irányította a gyűjtőmunkát. Nem egyszerű, de nem is lehetetlen ez a munka. A gyűjtőt és osztálya számát, vagy a gyűjtés évét pontosító feljegyzéseken túl segítséget jelentenek Kanyarónak a balladákról készített másolatai, melyekre, ha semmi egyéb nem is, de a gyűjtés helyét jelölő helységnév kötelező módon rákerült. További tájékozódásra kínálnak lehetőséget az iskola értesítői, melyekbe egy ideig nemcsak az osztálynévsorok és a diákok tanulmányi előmenetelét jelző érdemjegyek kerültek be, de a tanulók születési helye és éve is. Ha tehát olyan diákkéziratra bukkantunk, amelyre Kanyaró utólag ráfirkantott egy nevet, és hogy hányadik osztályos tanuló, e két adat birtokában az értesítőkből ki tudtuk keresni, hogy melyik tanévben

gyűjtött az illető diák, és hol. Így sikerült, például, első lépésként megállapítanunk, hogy „Rédiger Ödön VII. o. t." az 1895–96-os tanév idején gyűjtötte adatainak azt a részét, mely a *Székely népballadák és románcok* kéziratában szerepel.

Rédiger Ödön azok közé a gyűjtők közé tartozott, akiknek lejegyzései a folklórszövegeken kívül minden egyéb információt nélkülöznek. A helyszínen, négyrét hajtott ívlapokra, ceruzával lejegyzett szövegeket letisztázatlanul és úgy adta át tanárának, hogy se a gyűjtés helyét, se a gyűjtés idejét, de még csak a saját nevét, mint gyűjtőét sem tüntette fel, nem is beszélve arról, hogy adatközlőjét sem nevezte meg. Az utóbbi információt – a többi gyűjtésből ítélve – maga Kanyaró sem szorgalmazta. A tanár hagyatékában talált diákkéziratok százain sehol nem találtunk név szerinti utalást az énekesekre. Némelyik diák legfeljebb annyit tartott érdemesnek megjegyezni, hogy „tovább nem tudta a vénasszony", vagy hogy „öregasszonytól" jegyezte le a balladát.

A szórványosan beérkező adatok esetében Kanyaró valóban nem tartotta szükségesnek az énekes nevének feljegyzését. A másolati példányokra írt szűkszavú jegyzeteiből viszont arra következtethetünk, hogy Kanyaró Ferenc kikérdezte diákjait – főleg ha régi stílusú, klasszikus balladákkal tértek vissza a vakációról –, hogy kitől hallották, kitől jegyezték le az illető szöveget, hol tanulta az adatközlő, milyen dallammal énekelte, stb. Minden valószínűség szerint Rédiger Ödönnel is ez történt, amikor 1895 őszén *Kálnoki Zsófika* addig ismeretlen szövegével, s *Molnár Anna* balladájának új, ismeretlen változatával „megrakódva" érkezett vissza szülőfalujából. S hogy mennyire tudatosan figyelt Kanyaró a szabédi asszony adataira, s hogy mennyire megbecsülte azok felfedezőjét-diákgyűjtőjét, beszédesen bizonyítja a Kisfaludy Társasághoz beküldött kézirat. A balladákhoz írt jegyzeteiben Kanyaró egyetlen adatközlő énekest nevez meg az egész gyűjteményben: a szabédi 69 éves Dimény Mózesné Szabó Annát. Diákgyűjtői közül, hasonlóképpen, mindössze kettőt említ név szerint, s ezek egyike Rédiger Ödön. Ma természetesnek vesszük az énekes és a gyűjtő nevének feltüntetését, a 19. század végén azonban, s különösen a Kisfaludy Társaság kiadói gyakorlatában teljességgel ismeretlen és szokatlan volt diákgyűjtőkre, adatközlőkre hivatkozni.

Minden valószínűség szerint Kanyaró is akkor kezdett érdeklődni a szabédi énekes asszony iránt, amikor Rédiger Ödön nagyobb mennyiségű szöveggel érkezett vissza a kollégiumba. Ez az 1895–96-os

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

tanév kezdete lehetett. Akkorra datálható Rédiger Ödön első „szállítmánya", melyet, minden bizonnyal, 1895 nyarán gyűjtött: a már emlegetett *Kálnoki Zsófika* és *Molnár Anna* balladája mellett a *Vénus kies zöld kertjében*, a *Cégért láttam lóginyászni*, *Kicsi tinó, nagy a járom*, *Mikor én még húsz esztendős se voltam*, *A megcsalt szerelmes átka* és a *Jaj be szennyes a kendője* kezdetű/című adatok tartoznak ebbe a csoportba. A tanév folyamán – valószínű, a karácsonyi vakáció idején – Rédiger Ödön újabb szövegeket jegyzett le Szabó Anna asszonytól, feltehetően akkor már céltudatosan törekedve arra, hogy az özvegyasszony tudásából minél többet felszínre hozzon. Ekkor gyűjthette a *Csók Anikó*, *Esztendeje hervadok*, *Bodrog partján ültem én*, *Szépen legel a báróné gulyája*, *Omlódi Zsuzsánna*, *Amott megy egy kis leány, Brassó város híres város* kezdetű szövegeket. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az 1895–96-os gyűjtés szakaszait csak hozzávetőlegesen tudjuk meghatározni, mert a datálatlan kéziratokra Kanyaró is csak azt jegyezte fel, hogy a hetedik gimnáziumi osztályba járó Rédiger Ödön gyűjtései. A fent elősorolt szövegekről mindössze egyetlen biztos adatunk van: valamennyi 1896 májusa előtt érkezett Kanyaró Ferenchez. Ezek közül ugyanis tizenegy megtalálható a *Székely népballadák és románcok* 1896. május 18-án postázott kéziratában. Tudjuk azt is, hogy a *Kálnoki Zsófika* és a *Molnár Anna* dallamát két nappal a gyűjtemény postázása után, 1896. május 20-án küldte el Kanyaró, ugyancsak a Kisfaludy Társaságnak.

Rédiger Ödön gyűjtőmunkájának további mozzanatait pontosan nyomon tudjuk követni, mert amit 1896 nyarán gyűjtött, postán küldte el tanárának. Három alkalommal kereste fel Kanyarót újabb gyűjtéssel, s mindhárom alkalommal rövid levelet is mellékelt küldeményéhez. E levelek alapján megállapítható, hogy milyen időrendben kerültek elő az újabb adatok Dimény Mózesné emlékezetéből.

Rédiger Ödön első, 1896. július 20-i küldeményéből csak a levelet ismerjük, a levélben emlegetett négy szöveg külön sodródott, ezeket tehát nem tudjuk azonosítani.

Július 27-i levelét Dimény Mózesné tíz, újabban lejegyzett énekének kíséretében postázta Rédiger. A tíz ének csaknem kivétel nélkül ballada vagy balladás dal: *Bethlen Anna*, *Nóta Rózsa Sándorról*, *Rózsa Sándor Bársony lovát nyergeli, Keresztúri, mit gondoltál, Megüték a szegény legényt, Sárga csitkóm, pej paripám, Most jöttem Gyuláról, Jáger Jóska,*

Édesanyám kimene a kertbe, Solymosi Eszter szövegét kapta kézhez ezúttal Kanyaró.

A szeptember 14-i, Székelykeresztúrról keltezett levelét mentegetőzéssel kezdi Rédiger: „Igen tisztelt tanár úr! E darabokat még július végén s augusztus elején irogattam le Szabédon a vén asszony dictálása után. De számítva arra, hogy öcséim szeptemberig még irnak le a vén asszonytól s Kereszturra jőve elhozzák nekem; ezért azokra vártam, hogy együtt küldhessem el. Azonban az öcsém uramék a dolgot elhanyagolták s így most csak azokat küldhetem, miket én írtam le."[17] A levélhez csatolt tizenegy szöveg láttán (*Ingem hínak Vadadi Károlynak, Ha nem hiszed, hogy katona vagyok, Harangoznak a toronyba, Zöld erdőbe, sík mezőbe sétál egy madár, A kis közbe, kis templom oldalába, Szállj le holló, Én szerettem csak egyet, Van szeretőm, de nem tetszik, Házam alatt egy almafa nem látszik, Sárga csitkóm, sárga lovam, Szombat este tíz az óra*) megállapítható, hogy Rédiger Ödön nagyjából kimerítette a szabédi asszony balladatudását: a tizenegy szöveg között csak egyetlen ballada található – a hős nevének említése nélküli *Váradi*-ballada (*Ha nem hiszed, hogy katona vagyok*) –, a többi lírai vagy epiko-lírai dal.

A szeptember 14-i levélhez mellékelt tizenegy szöveg Rédiger Ödön utolsó gyűjtése volt. Nem jószántából fordított hátat a gyűjtőmunkának, körülményei kényszerítették arra, hogy kimaradjon a gimnázium nyolcadik osztályából és székelykeresztúri gyógyszerészgyakornokként magánúton folytassa és fejezze be a középiskolát. „Nagyon szivesen, sőt édes örömmel gyűjtögetnék ezután is, mert || élvezetet találok benne – vallja levelében –, de mostani helyzetemben igazán lehetetlen. A gyógyszerészet mellett nagyon is lehetne gyűjtögetni, de az a mellett fönnmaradó meglehetős mennyiségű üres órákat teljes erőből, odaadással a gymnasium tananyagának továbbfolytatására fordítom. Mert, bár apám gyönge anyagi állapotánál fogva nem mehettem Kolozsvárra, azért osztálytársaim segítségével minden erőmből igyekezem a gymnasiumot elvégezni. Tanitványra nem számithattam, mert mint 3-as tanuló, eddig sem kaphattam. Ujólag köszönve a nagyon értékes és érdekes könyvet, maradok tisztelő tanítványa: Rédiger Ödön gyógyszerész gyakornok. Sz.-Keresztur, 896. IX. 14."

---

[17] Rédiger Ödön levele Kanyaró Ferencnek. Székelykeresztúr, 1896. szeptember 14. Autográf levél Kanyaró Ferenc hagyatékában. *EUEGYLtára, 18. csomag*

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Meggyőződésem, hogy Rédiger Ödön vallomása a gyűjtőmunka örömről nem puszta udvariassági formula volt, amellyel elköszönt tanárától. A kolozsvári diák valóban örömét lelte ebben a tevékenységben, s valahol talán még egyfajta elégtételt, sikerélményt is hozott számára a gyenge tanulmányi előmenetel ellensúlyozására. Apjának Kanyaró Ferenchez írt egyik későbbi leveléből tudjuk, hogy az iskolaváltás törést jelentett életében: a tanulmányait Székelykeresztúron kitűnő eredménnyel folytató Rédiger Ödön Kolozsváron csak hármas tanulóként állta meg a helyét. Rédiger Géza, aki egymás után három fiával tapasztalta meg ezt a hirtelen tanulmányi visszaesést, úgy vélekedett, hogy „Vagy nevemért gyermekeimet gyűlölik, vagy Kolozsvár a butítás oskolája. Mert azt józanésszel fel nem lehet fogni, hogy valaki kitűnőből két hó után alig elégséges legyen. Ha a keresztúri tanárokra haragusznak a kolozsváriak – ne álljanak boszszút a Keresztúrról kikerült tanulókon."[18] Nem tudjuk, mennyi írható az apai elfogultság számlájára, s mennyi a két iskola esetleges színvonalbeli különbségére, vagy a két intézmény tanárainak torzsalkodására, nem is tartjuk feladatunknak ennek utánajárni. Azt viszont az iskolai értesítők is bizonyítják, hogy Rédiger Ödön Kolozsváron csak elégséges szinten tudott megfelelni a főgimnázium követelményeinek. Ilyen körülmények között elképzelhető, hogy a tanulmányi előmenetelének kudarcait valamiképpen kompenzálni kívánó diák a folklórgyűjtésben talált olyan elfoglaltságra, mely sikert, megbecsülést, elismerést hozott számára. Mert mi más, ha nem a megbecsülés jele, hogy Kanyaró Ferenc könyvet küld neki, és nem átallja a hetedikes diák nevét felemlegetni a nagytekintélyű Kisfaludy Társaság sorozatában kiadandó kötet lapjain, ahol – mint már utaltunk rá – Rédiger Ödön nevén kívül csupán még egy diákgyűjtő szerepel név szerint.[19]

A gyűjtőmunka jótékony hatására az apa, Rédiger Géza is felfigyelt. Kanyaróhoz így ír 1896. május 14-én: „Nagy köszönettel tartozom azon jóságodért, hogy Ödön fiamba az irodalom iránti szeretetet felébresztetted. Ez a legjobb metodus, a legbölcsebb tanítási módszer – mert ha a tanuló

---

[18] Rédiger Géza levele Kanyaró Ferenchez. Szabéd, 1898. január 12. Autográf levél Kanyaró Ferenc hagyatékában. *EUEGYLtára, 4. csomag*

[19] Antal Józsefről van szó, aki Alsórákoson gyűjtött régi stílusú balladákkal gyarapította a közös gyűjteményt. Antal József osztálytársa volt Rédiger Ödönnek, s ugyancsak Székelykeresztúrról került a kolozsvári unitárius főgimnázium hatodik osztályába 1894 őszén.

valamit igazán megszeret, ha később is, megtanulja az a száraz szabályt is és annak a megszeretett valaminek minden csinnyát-binnyát ...Végtelen örültem mikor láttam, hogy napokig képes egy-egy vénasszonnyal tereferélni, csak hogy egy-egy régi népballadát elleshessen ajkairól."[20] Az örvendezés mellett az apa hajlandó volt segíteni is a gyűjtést: „A napokban irá fiacskám – folytatja a levelet Rédiger Géza – , hogy szeretnéd a Kálnoki Zsófika és Molnár Anna balladák hangjegyeit megkapni. Özv. Demény Mózesné vén asszony éneklese után lekotáztattam Szabó Lajos kántor tanító urral. Ide mellékelve tisztelettel küldöm."[21] A *Kálnoki Zsófika* és a *Molnár Anna* dallamát tehát Rédiger Géza közbenjárására kapta meg Kanyaró,[22] ki a kottát azonnal továbbküldte a Kisfaludy Társaság akkori elnökének, Beöthy Zsoltnak, hogy csatolja a két nappal korábban felküldött balladagyűjteményhez. A küldemény célba ért – kísérő levele ma is megtalálható a Kisfaludy Társaság iratai között,[23] a kottának azonban – a magyar balladakutatatás pótolhatatlan veszteségére – nyoma veszett: így Dimény Mózesné 1904-ben bekövetkezett halálával sírba szállt *Kálnoki Zsófika* egyetlen, a *Molnár Anna*-balladának pedig a legkorábban feljegyzett dallama.

Rédiger Ödön nemcsak szorgalmas, nemcsak szerencsés gyűjtője volt Kanyarónak, hanem – amint maga a diák vallja – „élvezetet talált" a gyűjtőmunkában. A rövid két év alatt, amíg kolozsvári diák volt, céltudatos, vérbeli gyűjtővé vált, aki szülőfaluján kívül is figyelt a folklórjelenségekre, s aki időközben annak is tudatára ébredt, hogy a folklórszövegeknek fontos kiegészítői a gyűjtés körülményeire utaló információk. Székelykeresztúrra utaztában, például, a *Váradi Jóska* és egy *Rózsa Sándor*-ballada változatával gyarapította gyűjtését, s addigi szokásától eltérően a balladákat úgy küldte el tanárának, hogy magyarázó jegyzetet fűzött

---

[20] Rédiger Géza levele Kanyaró Ferenchez. Szabéd, 1896. május 14. Autográf levél Kanyaró Ferenc hagyatékában. *EUEGYLtára, 4. csomag*

[21] A szabédi énekes asszony családneve Kanyarónál következetesen *Dimény*. Rédiger Géza *Demény* Mózesnét emleget. Nem tudjuk, a név melyik alakja volt a helyes, mi a Kanyaró és Rédiger Ödön által használt névváltozatot fogadtuk el.

[22] Rédiger Géza feltehetően nemcsak fia révén került kapcsolatba a folklórgyűjtéssel: Szinnyei írja, hogy „a nagytudományú költő, Kriza János, nemcsak tanára volt, hanem nevelője is. Rédiger a püspöki házhoz járt étkezni." SZINNYEI József XI. 1906: 661–662.

[23] Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez [*Beöthy Zsolthoz]. Kolozsvár, 1896. május 20. MTAK Kézirattára, Budapest. A Kisfaludy Társaság iratai, 1896–1900. Ms 5746/ 38 / 1896.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

hozzuk: „E két darabot kereszturi utamban irtam le Bözödön a papnál egy versgyűjteményből, mit az odavaló papnénak, mint egykori szép leánynak egy kereszturi deák ajándékozott. A gyűjtemény kézirat." A *Váradi*-ballada esetében külön is figyelmeztet, hogy „75-ben énekelték Kereszturt."[24]

Jelentős változáson ment át Rédiger Ödön gyűjtői hozzáállása szülőfaluja folklórhagyományait illetően is. Dimény Mózesné folklórtudása mellett felfigyelt a Szabédon népszerű gúnyversekre, s gyűjtésükre gondolva nyomban Kanyaró tanácsát kéri: „A szünidői gyűjtésről sem felejtkeztem el, a mint a tanár úrnak meg igértem – írja 1896. július 20-i levelében –. Az öreg asszonynak azonban a mióta hazajöttem csak ez az ide mellékelt négy darab jutott eszébe. A mint gyűl az öreg asszonytól és az új nemzedéktől is, rögtön küldöm. – Ha a tanár urnak szüksége van pasquilusokra (a nép ajkán itt: páscsilus), azt is küldhetek, ha találok vagy egy szelidre is."[25] Nem tudjuk, mi volt Kanyaró válasza, azt viszont igen, hogy a paszkvillusok gyűjtésére nem került sor, hiszen Rédiger Ödön pályája még azon a nyáron más irányba fordult: nemcsak, hogy a kolozsvári kollégiumba nem tért vissza, de szülőfaluja közösségét is el kellett hagynia. S ezzel egyszer s mindenkorra vége szakadt gyűjtői tevékenységének.

Rédiger Ödön Kanyaróhoz írt levelei a gyűjtés időrendjének pontosítása mellett több apró információt tartalmaznak a gyűjtés mikéntjéről is. Megtudjuk például, hogy Rédiger, a kor szokásának megfelelően, nem éneklés, hanem diktálás után írta le Dimény Mózesné énekeit. Kanyaró feljegyzéseiből viszont kiderül, hogy a diákgyűjtő a kor szokásával ellentétben figyelt a balladák dallamára, az éneklésmódra is. Ezt azért találjuk feljegyzésre méltónak, mert a 19. században, még a századvégen is, az a szemlélet uralkodott, hogy a ballada „népköltemény", s ennek megfelelően nem énekelt műfaj, nem dallammal él a nép ajkán.

Rédiger egyik leveléből szerezhetünk tudomást arról is, hogy 1896 nyarán a gyűjtésnek új, általa addig nem alkalmazott módszerével próbálkozott. Korábbi gyűjtéseit, feltehetően, a véletlenre bízta: arra, hogy mi jut eszébe magától az énekes asszonynak. 1896 nyarán a céltudatos kikérdezésben rejlő lehetőséggel is megpróbálkozott: más vidékről gyűjtött balladák felolvasásával igyekezett felmérni adatközlője passzív ismereteit,

---

[24] [Rédiger Ödön gyűjtésének egy töredéke], é n. *EUEGYLtára, 50. csomag*

[25] Rédiger Ödön levele Kanyaró Ferenchez. Szabéd, 1896. július 20. *EUEGYLtára, 18. csomag*. – A levélben emlegetett négy szöveget nem találtuk a levél társaságában.

és esetenként aktivizálni azokat. 1896. július 27-i levelében így számol be erről tanárának: „Küldök tiz népköltemény t, – mind az öreg asszonytól – melyek egy-kettő kivételével balladák mind. A tegnap (vasárnap) voltam az öregnél, mert hétköznap többnyire elhívják ide s tova pepecslő munkára. Ledictálván vagy hármat, kezdettem olvasni a balladákat a magammal odavitt »Népköltési gyűjtemény«-ből: hát mindegyre mondja, hogy még tud egyet s még tud egyet. A mint || vettem észre: részint a balladai hangulat, részint pedig azon nevek és verssorok juttatták eszébe a többit rendre, melyek az övéiben is előfordulnak.[...] Még biztat, hogy még jut eszébe."[26]

Az utolsó mondatból arra lehet következtetni, hogy nemcsak Rédiger Ödön lelte örömét a gyűjtésben, de az énekes asszony számára is fontossá vált, hogy tudását – azt a tudást, melyet szemmel láthatóan az írástudók nagyra tartanak – minél teljesebben megmutassa.

*

Kétség nem fér hozzá, hogy Kanyaró Ferenc valóban igen nagyra tartotta Dimény Mózesné tudását, s ennek megfelelően megkülönböztetett figyelemmel és megbecsüléssel emlékezett meg minden adandó alkalommal a szabédi énekes asszonyról. Egy kéziratban maradt fogalmazványában *Kálnoki Zsófika* balladájáról írva, így összegzi a Szabó Anna asszony személyiségére, balladatudására vonatkozó észrevételeit/emlékeit: „Egy 69 esztendős asszony, özv. Dimény Mózesné Szabó Anna énekelte el egyhangú, de szomorú és szívreható nótával e balladát, s mondta azután tollba egy nyári vasárnap délután 1895-ben Rédiger Ödön tanítványomnak, Rédiger Géza szabédi lelkész fiának. Ez a Szabéd a M[ezőség] szélén fekszik, Székelyország közelében. Szabó Anna a múlt század negyvenes éveiben Marosvásárhelyt szolgált, mint fiatal leány, ott tanulhatta el gyönyörű balladáit. A szegény napszámos asszony ____ öreg koráig egész héten át a faluban járt élelmet keresni, csak vasárnaponként maradt egy kis ideje, hogy ifjúkorára visszaemlékezve énekléssel mulassa magát. Ekkor valóságos nótafa vált az élénk öregasszonyból. Fáradhatatlanul énekelte meggyöngült hangján régibb és újabb nótáit. Hol töredékesen, hol teljes

[26] Rédiger Ödön levele Kanyaró Ferenchez. Szabéd, 1896. július 27. *EUEGYLtára, 18. csomag*

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

épségben kerültek elő sorban egymás után régi dalok, balladák és románcok. Az énekesnek néha könny fénylett szemében a visszaemlékezéstől. Érzéssel és komolyan adta elé öreg korában is énekeit, de az érzés soha nem ragadta el őt annyira, mint egynémely fiatalabb társnéját, kik elérzékenyülve a balladahős szerencsétlenségén, elsírják magukat, s nem tudják a bús éneket befejezni.

Kálnoki Zsófika volt a legszebb balladája Szabó Annának. Szép változatot őrzött meg Bethlen Annáról és Molnár Annáról is. Újabb balladáiból legszebb egy mindeddig ismeretlen maradt névrokonuk, a szerencsétlen Csók Anikó. Szabó Lajos, szabédi derék unitárius kántortanító felkérésemre lejegyezte mind *Kálnoki Zsófika*, mind *Molnár Anna* egyszerű dallamát. Dallamtalannak mondanák ezt a szakértők, de népünk a balladák előadásánál többet ad a tartalomra, mint az ékesen zengő hangmenetre. Az itt-ott néhol még hallható koldusnóták legjobb példái régi, s talán még a Tinódiénál is sokkal egyszerűbb balladanótáinknak."[27]

Annak, hogy Kanyaró Ferenc mennyire megbecsülte, mennyire értékelte a napszámos munkából tengődő özvegyasszony balladatudását, más nyomát is megtaláltuk a Kanyaró-hagyatékban: Rédiger Ödön 1896. július 20-ról keltezett leveléből értesülünk arról, hogy Kanyaró – köszönete és megbecsülése jeléül – könyvet küldött nemcsak diákgyűjtőjének, nemcsak a *Kálnoki Zsófika* dallamát lekottázó kántortanítónak, de a balladák tudójának, Szabó Anna asszonynak is. Kanyaró gesztusának fogadtatásáról így számol be a diák: „Tegnap kaptam kedves küldeményét a tanár úrnak (alliteratioval mondva), s igen szépen köszönöm. Valóban érdemtelen voltam rá oly parányi munkáért, mit én végeztem. A tanító úr is megkapta a tanár úr által küldött könyvet. Az öreg asszonynak még a tegnap (vasárnap) délután elvittem a könyvet. Az öreg felette megörvendett neki; de különösen díszes táblájának s nagyba köszönte. Felkért, hogy olvassak neki egy kicsit az »elejiből«, mert ő nem tud olvasni. Elkezdettem hát »Toldi«-t olvasni s az öreg annyira szerette, hogy végigolvastam neki; akkor azt mondta, hogy most nem adná egy világért a könyvét. || Olvasás közben nagyon sajnálta Miklóst s az anyját; és míg Györgyöt folyton átkozta: mindegyre fölsohajtott Miklósért, az anyjáért s később pedig a két

[27] *AKKvár, MsU 2293*: 94–94^{v}–95. lap – Az írás, amiből idéztünk, feltehetően annak a kommentárnak az első fogalmazványa, melyet Kanyaró a Gyulai Pálnak küldött balladákhoz mellékelt 1906-ban. (Minderről bővebben l. a *Tájékoztató* 1. 3. alfejezetében)

fiát gyászoló özvegyért. Dicsérte nagyon a királyt is. Végül különösen örült a kimenetelnek. Az unokáival olvastatja föl a többit a vén asszony."[28]

Amint e levélrészletből kitűnik, Kanyaró Arany János költeményeinek egy díszes kiadásával ajándékozta meg a balladaénekest. Valószínű, addig ő sem tudta, hogy írástudatlan falusi asszony emlékezete őrzi a ritka vagy éppenséggel addig ismeretlen balladákat. A diák beszámolója a felolvasásról nemcsak arra vet fényt, hogy Arany milyen tökéletesen eltalálta a népi elbeszélés hangját, de arra is, hogy Szabó Anna különösen fogékonynak bizonyult az elbeszélő költészet iránt. Nem mindennapi balladatudása is valahol ebben a fogékonyságban gyökerezhetett, melyhez jó memória és jó hallás, nemkülönben az éneklés szeretete társult.

Rédiger Ödön két év alatt Dimény Mózesné huszonhárom epikus énekét jegyezte le. Ezek közül tizenhét sorolható a népballadák csoportjába, a további hét szöveg a műköltői eredetű elbeszélő költészet és a Kanyaró által románcnak nevezett, új keletű balladás dalok között oszlik meg. Ilyen mennyiségű népballadát és balladás dalt egyetlen adatközlő ismeretanyagából addig még senki nem hozott felszínre a magyar balladakutatásban. Mint ahogy nem ismerjük egyetlen balladaénekes nevét sem a korábbi időszakból.

Rédiger gyűjtői sikerét nagymértékben befolyásolta az a tény, hogy Kanyaró tudatosan törekedett a kiváló énekesek ballada- és dalismeretének minél teljesebb feltárására. Már a Kisfaludy Társaságnak elküldött kották kísérő levelében arról számol be, hogy „Gyűjteményem egy részét a székely földről innen-onnan összeszedett írott füzetekből vettem. Értékesebb részét a főgimn[názium] tanulói vénasszonyoktól vagy ezek lányaitól jegyezték le. Minden féria tiz-husz balladát hozott a többi népdal között. Néha haszontalan régi lomként valóságos kincset mutattak be. Sikerült egész balladafészkeket fölfedeznünk s ezek kizsákmányolása folyton tart."[29] E „balladafészkek" egyike – a legkiválóbb –, kétségtelenül Dimény Mózesné háza táján, Szabédon volt. Egy későbbi, 20. század eleji feljegyzésében Kanyaró név szerint is megemlíti legjobb adatközlőit: „Diménynéhez hasonló nótafára még csak kettőre akadtunk. Az öreg Gadónéra, ki sok verset, sok nótát

[28] Rédiger Ödön levele Kanyaró Ferenchez. Szabéd, 1896. VII. 20. Autográf levél Kanyaró Ferenc hagyatékában. *EUEGYLtára, 18. csomag*. – Rédiger Ödön következő (július 27-i) leveléből tudjuk, hogy más alkalommal a *Szent László füvét* olvasta fel Diménynének.
[29] Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez. Kolozsvár, 1896. május 20. MTAK Kézirattára, Budapest. A Kisfaludy Társaság iratai 1896–1900. Jelzete Ms 5746/38/1896.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

tudott Várfalván, de Várfalvi Mór tanítványom már későn vallatta ki őtet: közlésének töredékes volta miatt nem sok hasznát vettük. Érdekesebb ezeknél egy 16 esztendős kisleány Etédről, ki Gombos székelykeresztúri tanárnál szolgált. A tanár fia, ma már Dr. Gombos János, több értékes balladát leírt tőle: Kőmíves Kel[ement], Kádár Katát, Kis Gergelynét. A lány még egy hosszú halotti búcsúztatót is lediktált, megtetszett neki, s szórul szóra megtanulta. Mikor neve után tudakoltam, már elment Keresztúrról, s nem tudták nevét megmondani. Vikár Béla Etéden szép sikerrel kutatott, bár ő is szerencsésen rátalált volna e legérdekesb nótafára."[30] Ugyanerről az etédi lányról más helyen még azt is feljegyezte, hogy a lány apja kiváló énekes hírében állt Etéden, a leány minden valószínűség szerint apjától örökölte nemcsak jó hangját és az éneklés szeretetét, de balladatudását is.[31]

Fel kell figyelnünk Kanyaró Ferenc szemléletének még egy – korát meghaladó – elemére. A balladákat szöveg és dallam egységében látta, jóllehet felkészültsége, s főleg a diákgyűjtők felkészültsége nem tette lehetővé a dallammal való gyűjtést. Tudatában volt azonban annak, hogy szöveg és dallam szorosan együvé tartozik, s ennek megfelelően úgy gondolta, hogy valamilyen úton-módon a dallamokat is be kell gyűjtenie. Ha valamennyi balladáét nem is, legalább az egyre ritkább régi stílusúakét. Mint már utaltunk rá ezt meg is tette a *Kálnoki Zsófika* és a *Molnár Anna* esetében, s éppen e dallamokat kísérő levelében jelezte, hogy „A nyár folyamán megpróbálom, ha »Kőmíves Kelemen«, »Homlodi Zsuzsánna«, »Kis Gergelyné«, »Csók Anikó« etc. dallamához is hozzáférhetnék. Szerencsémre tanítványaim és barátaim figyelemmel, sőt kedvvel követik a gyűjtés körüli utasításaimat."[32] Nem tudjuk, végül is tett-e lépéseket a

---

[30] *AKKvár, MsU 2293*: 94. – A datálatlan feljegyzést Kanyaró a 20. század elején vethette papírra, lévén, hogy Vikár Béla Etéden 1900 őszén gyűjtött először. Vö. Vikár Béla jelentése a Kisfaludy Társasághoz. Budapest 1901. január. Kézirat. MTAK Kézirattára, A Kisfaludy Társaság iratai 1901–1902. Jelzete: Ms 5747/15/1901. – Az emlegetett Gadónétól elenyészően kevés adatot sikerült lejegyezni, s azok is még csak töredéknek sem nevezhetők, inkább egy valamikori gazdag ismeretanyag törmelékei csupán. Az etédi kislány tudását csak az említett balladák valamint egy-két balladás dal lejegyzett szövege őrzi; mielőtt balladakészletének teljes feltárására sor kerülhetett volna, eltűnt a gyűjtő Gombos János és Kanyaró szeme elől.

[31] *EA 2276*: 49.

[32] Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez. [*Beöthy Zsolthoz] Kolozsvár, 1896. május 20. MTAK Kézirattára, Budapest. A Kisfaludy Társaság iratai 1896–1900. Jelzete Ms 5746/38/1896.

megnevezett balladák dallamának lejegyeztetésére, hagyatékában semmi nyomát nem találtuk. Azt viszont érzékeljük, hogy alaposan kifaggathatta diákgyűjtőit az éneklés módjáról és az énekes magatartásáról. Másképp aligha tudott volna olyan részletes és szemléletes leírást adni Dimény Mózesné balladaénekléséről. E feljegyzése, egyébként, a szakirodalomban elsőként említi azt az ünnepélyességet, komoly méltóságot, melyet évtizedek múlva, a 20. század utolsó harmadában Ráduly János vagy Albert Ernő is megfigyelt balladát éneklő adatközlőjének előadásmódjában.

*

Ha összehasonlítjuk Dimény Mózesné ballada- és dalismeretét a 20. század utolsó harmadában felfedezett balladaénekesek tudásával, némi meglepődéssel konstatálhatjuk, hogy mind mennyiségét, mind az ismeretanyag történelmi rétegeit tekintve a szabédi özvegyasszony alulmarad későbbi énekes társaihoz viszonyítva: mindössze negyvenegy éneke került feljegyzésre, melyek közül csupán négy a régi stílusú klasszikus ballada. Különösen szembeötlő a különbség a két moldvai csángó asszony viszonylatában, akik még a 20. század második felében is a magyar népballada régi rétegének darabjait elképesztően nagy számban ismerték és tudták hibátlanul, teljes épségben felidézni. De a két erdélyi énekes asszonyhoz képest is szerénynek mondható Szabó Anna asszony ének- és balladatudása – vagy legalább is az, amit Rédiger Ödön gyűjtése mutat. A különbségek egyrészt a gyűjtők eltérő felkészültségével hozhatók kapcsolatba, másrészt a gyűjtés módjának, időtartamának különbözőségeivel.

A 20. századi gyűjtők egytől egyig képzett szakemberek, akik nemcsak a „budapesti iskola" egyéniségvizsgáló módszerét alkalmazhatták sikeresen adatközlőik tudásának, életkörülményeik és balladatudásuk összefüggéseinek feltárásában, de a folklórgyűjtés 20. századi elvárásainak és lehetőségeinek is maradéktalanul megfeleltek: valamennyien dallammal gyűjtöttek, még akkor is, ha nem állt rendelkezésükre hangrögzítő készülék. Ez utóbbi esetben a technikai segédeszköz hiányát az alapos zenei felkészültség pótolta. Velük szemben egy középiskolás diák áll, aki a tanárától kapott utasítások alapján a 19. század végén próbálkozik meg a gyűjtéssel, s azzal van szerencséje, hogy rátalál a kiváló énekes hírében álló napszámosasszonyra. Kora színvonalán maradéktalanul eleget tesz a gyűjtési követelményeknek, sőt, bizonyos mértékben meg is haladja azokat, de mit sem tud arról, hogy

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

jó volna énekelt szöveget lejegyezni, hogy jó volna újból elénekeltetni a már egyszer lejegyzett darabokat, mint ahogy azt sem tekinti feladatának, hogy adatközlője életútjáról, életkörülményeiről tudakozódjék. Mert abban a korban, a 19. század végén, ez még nem volt szokásban. Nem is támasztottak ilyen követelményt a folklórgyűjtővel szemben.

Hátrányos helyzetbe került Rédiger Ödön a 20. századi gyűjtőkkel szemben olyan szempontból is, hogy mindössze két tanév vakációi alatt, két nyáron és egy közbeeső karácsonyi szünidő idején volt alkalma adatközlőjét kikérdezni, és tollbamondása után leírogatni szövegeit. Vele ellentétben Ráduly János, például, tíz éven át követte nyomon a kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára balladakészletének alakulását. Kallós Zoltán is mintegy tizenkét év alatt tárta fel a klézsei Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa rendkívüli tudását. Pozsony Ferenc ötévi kutatás, s több, őt megelőző gyűjtő munkájának eredményeképpen tudta felmutatni a klézsei Lőrinc Györgyné Hodorog Luca sokszínű és igen gazdag folklórrepertoárját. Egyedül Albert Ernő gyűjtött igen szűk időkeretek között: az utolsó pillanatban fedezte fel az akkor már kilencvenhetedik évében járó gyergyóditrói Ádám Joákimné Kurkó Juliannát, akit öt alkalommal tudott „vallatóra fogni"; gyűjtőmunkájának hamarosan véget vetett adatközlője betegsége és halála.

Ha mennyiség vagy a klasszikus balladák számaránya tekintetében Dimény Mózesné nem is kelhet versenyre a 20. század hírneves énekes asszonyaival, egy dologban mindannyiukat megelőzte: ő az első ismert magyar (ballada)énekes, akinek mostantól nemcsak nevét tarthatjuk számon, de képet alkothatunk dal- és balladatudásáról is. Terjedelmével nem kápráztat el ez a tudás, annál inkább megragad sokszínűsége, erőteljes rétegzettsége.

Dimény Mózesné negyvenegy darabból álló énekrepertoárjának több mint felét népballadák, balladás dalok és más epikus énekek alkotják. A mérleg nyelvét még inkább az epikum irányába mozdítják a szabédi énekes asszony lírai dalai, melyekbe erőteljesen szüremkedtek be epikus elemek. Száz év távlatából bajosan lehet ez utóbbi jelenségnek magyarázatát adni, igazából csak találgatásokra szorítkozhatunk. Elképzelhető, hogy maga az énekes jobban kedvelte a balladákat és epikus énekeket, s egyáltalán az epikus elemekkel átszőtt dalokat, s ez dalkészletének jellegén is nyomot hagyott. Sokkal valószínűbbnek tartjuk azonban azt, hogy a gyűjtő balladára összpontosító erőfeszítései terelték ilyen irányba az idős asszony emlékezetét, olyan dalokat igyekezett felidézni, melyek megfeleltek a diákgyűjtő és a mögötte álló irányító tanár elvárásainak, vagy legalább

megközelítették azokat. Már pedig az elvárásoknak igen csak magas mércét állított maga az adatközlő azzal, hogy elsőként *Kálnoki Zsófika* és *Molnár Anna* balladájával kápráztatta el a tudása iránt érdeklődőket. Azt sem tartjuk lehetetlennek, hogy a gyűjtő szelekciója folytán alakult olyanná Dimény Mózesné énekkészlete, amilyennek ma látjuk: lehet, hogy Rédiger Ödön eleve nem írta le Szabó Anna asszony lírai dalait, csak olyan szövegeket jegyzett le, melyekben elbeszélő elemek is felsejlettek.

A 20. századi jeles balladaénekesek repertoárjának vizsgálata során a gyűjtő-kutatók egybehangzóan arra a megállapításra jutottak, hogy adatközlőik tudásuk színe-javát gyermek- és ifjúkorukban sajátították el, a fiatal korukban megtanult dallamokat-szövegeket őrizték legstabilabban emlékezetükben. Éppen ennek tulajdonítható, hogy balladaismeretük jobbára a régi rétegre korlátozódott, alig vagy egyáltalán nem terjedt ki az új stílusú darabokra.

A gyéren és véletlenszerűen felbukkanó adatok ellenére Dimény Mózesné énekeiről hasonló megállapítást fogalmazhatunk meg. Balladáinak-énekeinek jó részét, mindenek előtt régi stílusú balladáit minden bizonnyal fiatalkori emlékeiből elevenítette fel. Azt ugyan nem tudjuk, hogy ballada- és énektudásában milyen súllyal szerepelt a szülőfalu/a gyermekkor öröksége, arra viszont találtunk utalást, hogy énekei egy részét fiatal lányként Marosvásárhelyen tanulta a negyvenes évek közepe táján. Erre utalnak Rédiger és Kanyaró szűkszavú megjegyzései, vagy maguk a szövegek. A *Kálnoki Zsófikár*ól szólva Kanyaró Ferenc úgy véli, hogy „Szabó Anna a múlt század negyvenes éveiben Marosvásárhelyt szolgált, mint fiatal leány, ott tanulhatta el gyönyörű balladáit.”[33] S ha itt csak feltételezésként és általánosságban fogalmazódik meg, hogy a fiatal Szabó Anna Marosvásárhelyről vitte haza „gyönyörű balladáit”, más alkalommal Kanyaró tényként közli, hogy *Kálnoki Zsófikát* a negyvenes években Marosvásárhelyen tanulta.[34] Kanyaró tájékoztatásának forrása Rédiger Ödön szóbeli közlésén kívül a diákgyűjtőnek egy feljegyzése lehetett: a *Kálnoki Zsófika* eredeti kéziratán egy sebtében odafirkantott mondat található Rédiger kézírásával, melynek csak első és utolsó két szavát tudtuk kiolvasni: „Vásárhelyt ___ __ itt is.”[35] Sokat nem tudunk meg e töredékes mondatból, annyi üzenete azonban még így is van, hogy

[33] *AKKvár, MsU 2293*: 94.
[34] *AKKvár, MsU 2123/D*: 9.
[35] *EUEGYLtára, 40. csomag.*

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

a ballada Diménynétől lejegyzett változata és Vásárhely valamilyen módon kapcsolatba hozható egymással.

Molnár Anna balladáját ugyancsak fiatal lány korából őrizte Szabó Anna asszony. Kanyaró egy 20. század eleji töredékes feljegyzésének tanúsága szerint „A balladát énekese még a múlt század első felében, lány korában tanulta, valószínűleg a szomszédos Marosvásárhelyen, hol úri házakban is a múlt század elején még sok régi éneket énekeltek."[36]

A szabédi napszámosasszony 36. számú énekéről (*Én szerettem csak egyet*) pontosan tudjuk, hogy hol és mikor tanulta, sőt azt is, hogy a dal „Marosvásárhelyt született. El is mondta az öreg – jegyzi fel Rédiger Ödön –, hogy miképp. Egy erővel férjhez adott tímár-leány énekelgette, s így tanulta meg."[37] Ugyancsak Rédiger Ödöntől tudjuk, hogy Diményné egy másik dala szintén a vásárhelyi szolgálat hozadéka: az *Ingem hínak Vadadi Károlynak* kezdetű (27. sz.) dalról a diákgyűjtő a szöveg után megjegyezte: „1844-ben tanulta [...] Marosvásárhelyen. Szomorúan dalolták."[38]

Más esetben egy évszámból következtethetünk arra, hogy Szabó Anna asszony azt az éneket is ifjúkorában tanulta. Balog Józsi balladájáról a gyűjtő feljegyzi, hogy „Ezt 1843–44-ben énekelték az öregasszony gyermekkorában."[39] Kanyaró a másolati példányon annyit finomít az információn, hogy elhagyja a gyermekkor emlegetését, hiszen egy 16-17 éves lányt akkoriban korántsem tekintettek gyermeknek. Ezért csak annyit jegyez meg, hogy „1843–44-ben még énekelték Szabédon e balladát."[40] Az időpont megjelölése nemcsak abból a szempontból fontos, hogy pontosan tudjuk: Szabó Anna még a szabadságharc előtti időből ismerte a balladát, de azért is, mert dokumentálja a Balog Józsi tragédiájáról költött siratóballada rendkívül gyors elterjedését Erdélyben.[41]

---

[36] *EUEGYLtára, 18. csomag.*
[37] *EUEGYLtára, 18. csomag.*
[38] *EUEGYLtára, 18. csomag.*
[39] *EUEGYLtára, 50. csomag.*
[40] *AKKvár, MsU 2293*: 71.
[41] A sócsempészésért 1829-ben Kézdipolyánban kivégzett Balog Józsi haláláról egy falubeli népköltő, Szántó Ferenc sirató éneket írt 1831-ben. Az éneket 1846 májusában azzal a megjegyzéssel küldte be Erdélyi Jánosnak egy polyáni születésű, Szilágysomlyón szolgálatot teljesítő katolikus paptanár, hogy „ez ének még a más székely székekben is – még mai napig zeng a nép ajkán". (Vö. Szántó Ferenc: *Balog Jósi haláláról ének*. Közli Nagy Lajos. Kézirat a MTAK Kézirattárában, Jelzete RUI 8-r 206/123). – Balog Józsi balladájának szabédi felbukkanása Nagy Lajosnak a ballada elterjedésével kapcsolatos állítását igazolja.

Néha maguk a szövegek árulkodnak arról, hogy Dimény Mózesné fiatalkori emlékeiből idézte fel egyik-másik énekét. Gondolunk itt, mindenek előtt, a szabadságharc dalaira (*Verje meg a három isten Görgeit*, *Karcsú lovon van a nyereg*), vagy az önkényuralmi retorzióra emlékeztető *Váradi*-balladára (*Ha nem hiszed, hogy katona vagyok*), melyeket Diményné a negyvenes évek végén, illetve az ötvenes évek folyamán, fiatal felnőttként ismerhetett meg[42]; de gondolunk azokra a műköltői eredetű félnépi énekekre, balladás dalokra is, melyek – a kéziratos énekeskönyvek tanúsága szerint – a 19. század első felében, de még a század közepén is rendkívül népszerűek és közismertek voltak. (*Vénus kies zöld kertjében, A lengyel tábor őre, Esztendeje hervadok*)[43] Nem kizárt, hogy az utóbbiakat Diményné ugyancsak marosvásárhelyi tartózkodása idején tanulta.

Szokatlan módon tanúskodik a *Bárókissszony és gulyás* típusú (10. sz.) ballada szövege arról, hogy az is Diményné ifjúkorban elsajátított darabjai közül való. A szabédi asszony változatában feltűnik két olyan sor, melyeknek párját a ballada nagyszámú erdélyi változata között csupán egyben találtuk meg – Költő Sámuel 1854-ben összeírt énekeskönyvének lapjain.[44] A szövegfordulat egyezése az 1854-es sepsikőröspataki változat megfelelő helyével arra enged következtetni, hogy a 19. század közepén Erdélyben ezzel a hasonlatsorozattal ismerték a balladát.[45] Később azonban kikopott belőle. Minthogy Dimény Mózesné változatában, ha csonkán is, de szerepel a hasonlatpár egyike, joggal feltételezhetjük, hogy ezt a balladát is valamikor a század közepe táján tanulta, s ifjúkori emlékeiből idézte fel a hetvenes éveihez közeledő asszony.

---

[42] A Görgeit átkozó dalról – feltehetően Diményné magyarázata alapján – Rédiger Ödön ezt jegyezte fel: „ […] a forradalom kezdetén és folyása közben énekelték.” (*EUEGYLtára, 50. csomag*)

[43] Elterjedtségüket az is bizonyítja, hogy az első kettőnek a *Vadrózsák*ban is szerepel változata. L. KRIZA János 1863: 178. 359. sz. (*Ahon egy virágos kerbe*); KRIZA János 1863: 268-269. 521. sz. (*Ott a réten egy virágszál*). *A lengyel tábor őré*ről Kanyaró még 1905-ben is azt jegyezte fel, hogy „Erdélyben az öregek ma is ösmerik” (*EUEGYLtára, 50. csomag*).

[44] KÖLTŐ Sámuel 1854: 3–4.

[45] A kérdéses két sor a következő: „Nincs jobb dinnye a cserhajú dinnyénél,/ Nincs szebb legény a fekete szeműnél.” Diményné a másik két sort nem tudta felidézni, Kanyaró egészítette ki a strófát a sepsikőröspataki változat szövegéből: „Nincs édesebb az erdei mannánál,/ Nincsen szebb a barnapiros asszonynál.” – Kanyaró kiegészítő eljárásáról l. bővebben a 10. sz. jegyzetben.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A tovatűnt fiatalság emlékeiként őrzött énekek arról tanúskodnak, hogy Szabó Anna könnyen és válogatás nélkül megtanult bármiféle éneket: terjedelmes régi stílusú népballadát, műköltői eredetű epikus éneket, a szabadságharc és önkényuralom költészetének darabjait, katonadalt vagy a tímárleány keservesét. Fogékonysága az új, számára ismeretlen dalok-dallamok iránt idős korára is megmaradt: dalkészletében felbukkan, például, az 1882-es tiszaeszlári vérvádat megéneklő epikus ének, és előfordulnak betyárballadák, melyeknek erdélyi elterjedése a 19. század második felére–utolsó harmadára tehető. A *Kicsi tinó, nagy a járom* kezdetű betyárballadáról Kanyaró meg is jegyzi, hogy „a 69 éves Szabó Anna asszony szerint ez csak olyan újféle vers."[46]

Végigolvasva a teljes repertoár eredeti lejegyzésű szövegeit, arról is meggyőződhetünk, hogy amit Szabó Anna tanult meg, özvegy Dimény Mózesné a századvégen is csaknem hibátlanul fel tudta idézni; a feltehetően felnőttként elsajátított betyárballadák némelyikét viszont csak szövegromlásokkal és hiányokkal, más balladákból odakeveredett szövegrészletekkel tarkítottan.[47] Közvetve ez is amellett szól, hogy a régi stílusú balladákat a szabédi énekes asszony ifjú korában tanulhatta. S hogy ezek voltak tudásának legstabilabb darabjai, vélhetően az is hozzájárult, hogy Diménynné idős korában is szeretett énekelni, a maga örömére is fel-felidézte a gyermek- és fiatal korában tanult énekeket. Kanyaró szavaival szólva, ifjúkorára visszaemlékezve vasárnaponként énekléssel mulatta magát: „Ekkor valóságos nótafa vált az élénk öregasszonyból. Fáradhatatlanul énekelte meggyöngyült hangján régibb és újabb nótáit. Hol töredékesen, hol teljes épségben kerültek elő sorban egymás után régi dalok, balladák, románcok."[48]

*

Felvetődhet a kérdés: miért emleget Kanyaró töredékesen felidézett darabokat, mikor a teljes repertoárt bemutató gyűjteményben nyoma sincs töredékességnek? De a kérdés másképp is feltehető: Dimény Mózesné

---

[46] *EA 2276*: 199.
[47] Lásd pl. a *Rózsa Sándor Bársony lovát nyergeli* kezdetű betyárballada eredeti lejegyzését (7. sz. jegyzet)
[48] *AKKvár, MsU 2293*: 94–94$^{v.}$

szövegtudásának esetleges kihagyásairól/gyengeségeiről szólva miért hivatkoztunk Rédiger Ödön helyszíni lejegyzéseire, és nem a főszövegben közölt Kanyaró-féle másolatokra? A válasz egyszerű és bizonyítható: Kanyaró Ferenc módosított a szövegeken, sorokat toldott be vagy hagyott el, kiigazította a ritmushibákat, kiegészítette a csonkán maradt strófákat, helyesbítette az elszólásokat, félrehallásokat. Eljárását – a kor általános szokásán túl – az is magyarázza, hogy a Kisfaludy Társaság esztétikai szempontoknak alávetett elvárásaihoz kellett igazodnia, amikor 1896-os balladagyűjteményét összeállította. S hogy Kanyaró maga sem lelkesedett a szövegmódosításokért, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a 20. század elején készített újabb másolatai sokkal közelebb állnak Rédiger helyszíni lejegyzéseihez. De az is lehet, hogy időközben magának Kanyarónak is módosult az álláspontja a szöveghűséget illetően: igyekezett minél kevesebb beavatkozással sajtó alá készíteni, illetve nyilvánosságra hozni a diákjai által gyűjtött balladákat.

Kanyarónak – jóllehet erről sehol nem beszél – az lehetett az elvárása diákgyűjtőivel szemben, hogy úgy írják le a balladákat, ahogyan adatközlőik lediktálták, de ne tagolják strófákra a szöveget, hanem folyamatosan, egy tömbben jegyezzék le az egész éneket. Ennek az elvárásnak tulajdonítható, hogy Rédiger Ödön balladalejegyzései is többnyire tagolatlanok, csak néhány, erősen dalba hajló betyárballada és románcféle esetében találkozunk strófabeosztással nála. S hogy mennyire tudatosan törekedett tanárának utasításait követni, bizonyítja a *Balog Józsi* balladája után írt mentegetőző megjegyzése: „Letisztázva küldöttem volna, de tudva, hogy a tanár úr így szereti, inkább nem tettem.”[49]

A versszakokra tagolás tehát a balladák túlnyomó többségében Kanyaró Ferenc munkája volt, aki viszont tudvalevőleg dallam nélküli szövegekkel dolgozott, s így csak logikai vagy frazeológiai egységekben gondolkodhatott. A szabályos, kötött sorszámú strófákra tagolás során Kanyarónak lépten-nyomon szembesülnie kellett hiátusokkal, csonkán maradt sorokkal, sorpárokkal: a tollba mondott szöveg kihagyásaival.

Szóltunk már korábban arról, hogy Rédiger Ödön – kora gyakorlatának megfelelően – nem énekelt szöveget jegyzett le, hanem diktálás után rögzítette Dimény Mózesné énekeit. Ennek az lett a következménye

[49] *EUEGYLtára, 50. csomag*

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

– jóllehet, az énekelt változatot is meghallgatta –, hogy lejegyzéseit ritmushibák, szövegromlások, csonka strófák, félbe hagyott sorok tarkítják. Mindezek azonban nem a gyűjtő hibájából fordulnak elő: Rédiger szemmel láthatóan azt jegyezte le, amit adatközlőjétől hallott. Csakhogy az adatközlő, mihelyst dallam nélküli tollbamondásra kényszerült, elbizonytalanodott. Még az olyan kiváló memóriájú énekes is, mint amilyen Szabó Anna asszony lehetett, a dallam nélküli diktálás során bele-belevétett a ritmusba, sorokat hagyott ki vagy hagyott befejezetlenül. Meggyőződésünk, hogy énekelve ezek a kihagyások nem következtek volna be: a jó énekes tud rögtönözni, a szöveg esetleges döccenőit, strófán túli terjeszkedését vagy szűkülését dallam és szövegsorok ismétlésével vagy elhagyásával kiegyenlítette volna. Bizonyság rá Kodály Zoltánnak egy bravúros balladalejegyzése a 20. század elejéről.

Kodály 1912-ben Kászonjakabfalván talált rá *Kőmíves Kelemen* balladájának egy terjedelmes változatára, melyet László Máténé, akkor 65 éves asszony énekelt. Amint a zenetudós feljegyezte, az asszony „minden gondolkodás, akadozás nélkül, elejétől végig el tudta »fúni« a balladát”[50], ami már csak azért is figyelemre méltó teljesítmény, mert 36 strófára terjedt a balladának az a változata. Kodályt azonban nem az énekes memóriájának hibátlan működése ragadta meg elsősorban, hanem az a felismerés, hogy „részleteiben minden egyes strófának egyéni képe van”,[51] hogy szöveg és dallam ritmusa nem föltétlenül egyezik strófáról strófára, hogy a dallam nem ismétlődik mechanikusan az egymást követő versszakokban, noha alapvetően egy dallamra fújta végig a balladát énekese. E felismerés késztette arra Kodály Zoltánt, hogy a kor szokásától eltérően ne csak a ballada első versszakának dallamát rögzítse fonográfhengerre, hanem a ballada egészét. A harminchatszor elhangzó, állandóan módosuló, szöveghez, pillanatnyi hangulathoz idomuló dallam vizsgálata a zenei eredményeken túlmutatóan arra is fényt vetett, hogy a szájhagyományozó költészet darabjainak bármikori reprodukálása – a közösségtől elfogadott szöveg, a hagyományos dallam minden kötöttsége ellenére is – a balladaénekes tehetségétől, memóriájától, kreativitásától függően egyéni színekkel gazdagodik, egyéni megoldásokkal szólal meg.

---

[50] KODÁLY Zoltán 1926b.
[51] KODÁLY Zoltán 1926b.

Ezekről az egyéni megoldásokról volt kénytelen lemondani Dimény Mózesné, amikor nem fújta, hanem csak elmondta balladái szövegét, amelyek ily módon óhatatlanul sérültek. És Kanyaró Ferenc éppen ezekkel a kisebb-nagyobb zökkenőkkel, sérülésekkel találta szemben magát, azokat igyekezett helyreigazítani, amikor megpróbálta strófákra osztani a folyamatosan lejegyzett szövegeket.

Kanyaró többféle eljárással is élt „helyreállító" munkájában.[52] A csonka strófák kiegészítését leggyakrabban sorismétléssel oldotta meg – olyan eljárással, melyet a balladaénekesek is gyakran használnak. Minden bizonnyal Diményné is, ha énekelte volna a balladát, természetszerűen ismétléssel egyenlítette volna ki az emlékezete esetleges kihagyásaiból következő hiányokat, még inkább a gondolati súlypontok hangsúlyossá tételét.[53] Kanyaró ilyen jellegű beavatkozásai tehát „bocsánatos bűn"-ként könyvelhetők el. Annál kevésbé tartjuk elfogadhatónak Kanyaró – ritkábban használt – tényleges szövegmódosításait: új sorok, sorpárok beiktatását egyik-másik ballada szövegébe. E tekintetben kétféle megoldással kísérletezett: a hiányzó vagy rosszul megfogalmazott sorokat a balladatípus más változataiból átemelt sorral/sorokkal pótolta (ezt tette például a *Bárókisasszony és gulyás* első másolatában, vagy a *Rózsa Sándor Bársony lovát nyergeli* kezdetű betyárballadában, melyet egy egész strófával egészített ki), vagy pedig önkényesen egy-két sornyi, maga alkotta szövegrészt toldott be. Ez utóbbi eljárást az invariáns balladák esetében volt kénytelen alkalmazni, melyekhez nem talált megoldási mintát más vidékről gyűjtött változatokban. A *Kálnoki Zsófika*, *Csók Anikó* balladájában így tűnnek fel olyan vendégsorok, melyeknek a Rédiger-kéziratban híre-pora nincs. El kell ismernünk azonban, még ha nem helyeseljük is, hogy Kanyaró avatott kézzel nyúlt a balladákhoz, kitűnően ismerte a magyar népballadák hangulatát, szövegfordulatait, s azok felhasználásával alkotott vagy vett át más balladákból kiegészítő sorokat. S azt sem vitathatjuk tőle el, hogy visszafogottan élt a szövegmódosítás efféle lehetőségével: olyan helyeken avatkozott be, ahol sorismétléssel nem oldhatta meg a hiányt, illetve olyan

---

[52] Kanyaró beavatkozásait minden egyes ballada esetében nyomon lehet követni, és számba lehet venni a jegyzetekben közölt Rédiger-szövegek és Kanyaró-másolatok összehasonlítása révén.

[53] A *Kálnoki Zsófiká*ról meg is jegyzi Kanyaró, hogy „mély érzéssel s *gyakori ismétlésekkel*, szívre hatóan" szokta „az öreg szüle énekelgetni". *EA 2276*: 4. (Kiemelés tőlem – O.K.)

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

sorokat helyettesített, amelyeknek ritmushibáját vagy tartalmi ellentmondását egy-két szótag vagy szó betoldásával nem tudta volna kiigazítani.

Igen tanulságos ilyen szempontból a különböző időben készült Kanyaró-másolatok összehasonlítása egymással és Rédiger Ödön helyszíni lejegyzéseivel. Említettük korábban, hogy Kanyaró nem tudta visszaszerezni a Kisfaludy Társasághoz 1896-ban beküldött balladagyűjteményét. Az abba felvett szabédi balladák másolatai tehát számára örökre elvesztek. Így az 1900-as évek elején, amikor néhány ballada közlésére határozta el magát, újabb másolatot kellett készítenie Rédiger helyszíni lejegyzéseiről.[54] Tíz év távlatából nyilván nem emlékezett már arra, hogy miként tagolta strófákra a *Kálnoki Zsófika*, *Molnár Anna* vagy *Csók Anikó* balladáját, vagy hogy milyen megoldást választott az esetleges hiányok, ritmushibák kiküszöbölésére, s ennek következtében újból szembesülnie kellett a szöveghűség és/vagy szövegkiigazítás dilemmájával. A másodszor elkészített másolatokban szemmel láthatóan igyekezett visszaszorítani beavatkozásainak számát, de bizonyos helyeken nem kerülhette el a kiegészítést vagy betoldást. S ezek másodszor is azokon a helyeken tűntek fel, ahol az 1896-os másolatban. Kanyaró rendszerint más megoldást talált a korrekcióra, de jellemző módon ismételten ott kellett belenyúlnia a szövegbe, ahol korábban is. Szemléltető példának legalkalmasabb a *Bárókisasszony és gulyás* típusú ballada két másolata: az 1896-os kéziratban Kanyaró – a ballada egy másik változatát használva mintául – betoldta a csonka strófa két hiányzó sorát. A 20. század elején újra lemásolt szövegből egyszerűen kihagyta azt a két sort, mely a be nem fejezett versszak első két sora volt.

Szólnunk kell Kanyaró szövegkiigazító eljárásainak egy harmadik formájáról is. Ezt tartjuk a legdurvább beavatkozásnak, lévén, hogy fölöslegesen és néhol a szájhagyományozó költészet szellemével, kialakított szövegstruktúrájával ellentétben módosított a szövegen – olyan helyeken, ahol sem tartalmi, sem ritmikai probléma nem tette azt indokolttá. Van a siratóballadáknak egy jellegzetes kezdőformulája, amelyben nevén szólítják meg a hőst: „X. Y. mit gondoltál,/ Mikor hazúl elindultál?” A kérdésre a balladahős – mintegy előrevetítve a bekövetkező tragédiát – ilyenszerűen válaszol: „Én egyebet nem gondoltam,/ Szerencsétlen úton jártam.” Diményné énekei között háromban is előfordul ez a formula: mind a

[54] Lásd erről bővebben a Tájékoztató 1. 3. alfejezetében.

Csók Anikó, mind a *Balog Józsi*, mind pedig a *Keresztúri* balladája ennek a strófának a változatával indul. Az utóbbiban Kanyaró nem nyúlt a szöveghez, mert a válaszban a balladahős nem a szerencsétlen úton járást emlegeti, hanem csak egy akkori tevékenységéről ad számot: „Én egyebet nem gondoltam,/ Az ökröket elhajtottam." A *Csók Anikó* és a *Balog Józsi* balladájában viszont Diményné mindkét alkalommal a következő fordulattal élt: „Én egyebet nem gondoltam,/ Szerencsétlen útr'indultam." Vagyis Diményné ezzel a formulával ismerte a kérdéses balladákat. Kanyaró mindkettőben átírta az utolsó sort, így: „Szerencsés útra indultam". A *Csók Anikó* balladájának egy másik másolatában pedig „Szerencsétlen leány voltam" szerepel. Kanyaró szövegmódosítása ezeken a helyeken a siratóballada szellemiségével megy szembe, s ennek következtében akár hamisításnak is minősíthetjük eljárását. Hasonlóképpen nem tartjuk helyénvalónak Kanyaró egy másik „javítását" sem: *Csók Anikó* balladájában a neki nem tetsző „Ködös idő volt a nyáron" megfogalmazást önkényesen „Ködös ősz lett a szép nyárból" sorra cserélte, amelyről, akár ha nem tudunk Kanyaró közbeavatkozásáról, úgy is gyanítható lenne a nem népi eredet. Az ilyen jellegű szövegmódosítások azonban szerencsére ritkán fordulnak elő, alapjában véve nem jellemzőek Kanyaró szöveggondozó tevékenységére.

Annál inkább figyelmet érdemel e tevékenységnek egy másik vetülete: a nyelvjárási jelenségek tiszteletben tartása. Kanyaró – minden valószínűség szerint – úgy irányította tanítványait, hogy figyeljenek adatközlőik nyelvhasználatára, a helyi nyelvjárás sajátosságaira. Diákgyűjtőkről lévén szó, nem várta el diakritikus mellékjelek használatát, arra viszont felhívhatta tanítványai figyelmét, hogy ne csak a tulajdonképpeni tájszavakat rögzítsék lejegyzéseikben, hanem az ejtésbeli tájnyelvi jelenségeket is. Ezt egyébként könnyűszerrel megtehette a diákok többsége, hiszen szülőfalujuk – a gyűjtés helyszínének – nyelvjárását beszélték maguk is, természetes volt tehát, hogy lejegyzéseikben feltűntek a legjellemzőbb nyelvjárási sajátosságok. Kanyaró pedig másolataiban rendszerint megőrizte a tájnyelvi elemeket.

Dimény Mózesné énekeivel kapcsolatban az a benyomásunk, hogy mintha visszafogottabban kezelte volna a Rédiger-lejegyzésekben fel-feltűnő mezőségi *a*-zást és *e*-zést, mintha igyekezett volna eltekinteni jelenlétüktől. Ennek magyarázatát abban látjuk, hogy Rédiger Ödön szabédi gyűjtése – Kanyaró vélhető megítélése szerint – bizonyos mértékig

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

kakukktojásnak számított a kolozsvári diákok közös gyűjteményében. Kanyaróhoz zömmel Udvarhely-, Aranyos-, Maros- és Háromszék unitárius székely falvaiból érkeztek gyűjtések – Marosszékről kizárólag csak a Nyárád mentéről. Marosszék mezőségi szegletét csupán Dimény Mózesné énekei képviselték, de Szabédot Kanyaró nem tartotta székely településnek, talán éppen nyelvjárásának mezőségi színezete miatt. E faluról szólva így fogalmaz egy helyen: „Ez a Szabéd a M[ezőség] szélén fekszik, Székelyország közelében."[55] E tájékoztatás fényében világossá válik, hogy Kanyarónak – ha tartani akarta magát ahhoz a véleményéhez, hogy Szabéd csak „Székelyország" közelében és nem benne található – egy kicsit ködösítenie, egy kicsit magyarázkodnia kellett Szabéddal kapcsolatban, hiszen valamennyi publikációjában, nemkülönben a Kisfaludy Társasághoz beküldött kéziratban *székely* népballadákat mutat be, s ezek mindenikében megkülönböztetett helyen szerepelnek a szabédi adatok.[56] Hogy hiteles székely balladákként prezentálhassa a különben valóban székely balladákat, igyekezett tompítani a szabédi énekes asszony enyhén mezőségi dialektusát azzal, hogy a szórványosan előforduló *a*-zó és *e*-ző szóalakokat többnyire köznyelvi változatukra cserélte át.[57] Így lett a *Kálnoki Zsófiká*ban a *besütett*ből *besütött*, a *kiömlett*ből *kiömlött*, az *Omlódi Zsuzsánná*ban *jüjjen* helyett *jöjjön*, *tudam* helyett *tudom*, *türem* helyett *tűröm* és így tovább. Valamennyi balladában tetten érhető Kanyarónak ilyen irányú korrekciója, lévén, hogy Rédiger Ödön következetesen úgy írta le Diményné énekeit, ahogy hallotta: rögzítette azt a nyelvállapotot, melyben fel-feltűnnek a mezőségi nyelvjárás sajátos hangalakjai, de nem mindig és nem törvényszerűen.

Az árulkodó nyelvjárási jelenségek mellőzése mellett Kanyaró más oldalról is igyekezett megtámogatni Diményné balladáinak székely mivoltát: talán nem véletlen, hogy minden adódó alkalommal elmondta, hogy Szabó Anna asszony Marosvásárhelyen tanulta legszebb balladáit. Vagyis

---

[55] *AKKvár, MsU 2293*: 94.

[56] A *Székely népballadák és románcok* kéziratának két első, nyitó darabja Diményné *Kálnoki Zsófiká*ja és *Molnár Annáj*a, *Bethlen Annát* és *Csók Anikót* pedig külön közleményben mutatta be régi székely népballadaként. Vö. KANYARÓ Ferenc 1906a.

[57] Többnyire, de nem mindig: ahol az *e*-ző nyelvjárási alak rímhívóként szerepelt, ott Kanyaró, a verstani kérdésekkel is behatóan foglalkozó irodalomtörténész nem írta át köznyelvi formára a szót. Így találkozhatunk a *Bethlen Anná*ban ilyen sorpárral: „Szép szolgámat kőtegeti,/ Pej paripám ijegeti".

hogy a székely fővárosból vitte magával szülőfalujába énekeinek legjavát, „ott tanulhatta el gyönyörű balladáit". Egy alkalommal – feltehetően ráérezve annak furcsaságára, hogy egy falusi leány városon tanul balladákat – meg is magyarázta ezt: „A balladát énekese még a múlt század első felében, lány korában tanulta – jegyzi fel a *Molnár Anná*ról –, valószínűleg a szomszédos Marosvásárhelyen, hol úri házakban is a múlt század elején még sok régi éneket énekeltek."[58]

*

Kétség nem fér hozzá, hogy a 19. század első felében a néhány ezer lelkes kisváros iparosainak, polgárainak házában a magyar népköltészet sok autentikus darabja szólalhatott meg. De ahhoz sem fér kétség, hogy Dimény né énekei – akár szülőfalujából ismerte, akár Marosvásárhelyen tanulta – a székely népköltészet gazdagságának, sokszínűségének bizonyítékai. Hiszen Szabéd a történelmi Marosszékhez tartozott, annak mezőségi részében, a Székelyföld legnyugatibb kistérségében helyezkedett el. S amit Kanyaró nem tudott a maga helyén és valóságában értékelni, azt ma a Rédiger-gyűjtés külön jelentőségeként kell kiemelnünk: Dimény Mózesné Szabó Anna asszony énekei először hoztak hírt a Székelyföld legnyugatibb csücskének dal- és balladavilágáról, a Mezőség közvetlen szomszédságában élő székelység népköltészetéről. Rédiger Ödön a 19. század végén terra incognitát fedezett fel és hódított meg a magyar népismeret számára: a Székelyföld mezőségi részét, s általa jelentősen bővítette a székely balladaföldrajz határait.[59] Kisded gyűjteménye által bebizonyosodott, hogy a népballada régi rétegének darabjai nemcsak Udvarhelyszéken élték egykoron virágkorukat, de Közép-Erdélyben is ismertek voltak, csupán gyűjtőjük nem akadt.

Rédiger Ödön – Kanyaró Ferenc hathatós támogatásával – nemcsak ismeretlen „földrészt" fedezett fel, de a magyar folklórgyűjtés történetében először kísérelte meg egyetlen énekes balladatudásának körültekintő felderítését.

---

[58] *EUEGYLtára, 18. csomag.*

[59] A marosszéki Mezőség térségéből már korábban, az 1860-as évek közepén is kerültek elő régi stílusú klasszikus népballadák Szabó Sámuel marosvásárhelyi diákjainak gyűjtőmozgalma révén, de azokat nemhogy a 19. század végén nem ismerhették, de még manapság sem tartja számon a folklórtudomány, lévén, hogy most van folyamatban közzétételük.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

E felderítésnek sokat köszönhet a magyar folklórtudomány. Köszönheti mindenek előtt *Kálnoki Zsófika* balladáját, melynek se korábban, se később nem került elő változata: a 19. és 20. század folyamán a gyűjtők közül soha senki nem találkozott olyan énekessel, aki bár töredékesen ismerte volna ezt az archaikus balladát. A *Kálnoki Zsófika* komor szépsége ma is egyedülálló, magányos csúcsa a magyar népballada-költészetnek.

Dimény Mózesné énekei között további két invariáns szöveget találunk: az öngyilkos *Csók Anikó* tragédiáját megéneklő helyi balladát és az osztrák könnyűlovasságot gúnyoló, a szabadságharc idejéből megőrzött éneket.[60] Ez utóbbinak a szabadságharc és önkényuralmi időszak költészetét bőségesen tartalmazó kéziratos énekeskönyvekben sem bukkantunk nyomára.

Egyedülálló a maga nemében *Bethlen Anna* is. Ennek a balladának a magyar néprajztudomány mindössze négy változatát tartja számon. Közülük egyről csak annyit tudunk, hogy Székelyföldről származik, további két variánsának egyike az udvarhelyszéki Kadicsfalváról került elő, a másik az egykori Maros-Torda megyei Csókfalváról – olyan faluból, mely Udvarhelyszék közvetlen szomszédságában található.[61] Lényegében Dimény Mózesné szép, teljes változata az egyetlen, mely a ballada földrajzi elterjedtségének legnyugatibb pontját dokumentálja.

A teherbe esett leány, *Omlódi Zsuzsánna* enyhén töredékes változatának azért örvendhetünk, mert e balladatípus viszonylag korai erdélyi variánsát tisztelhetjük benne. A ballada legkorábbi feljegyzése az egész magyar nyelvterületről és Erdélyből is 1872-ből való.[62] Erdélyi/székelyföldi gyakoriságát – a korábbi egy-két szórványos adat után – tulajdonképpen Kanyaró Ferenc gyűjtői bizonyították először: 1892 és 1896 között hét változatát szedték össze Udvarhely-, Aranyos- és Marosszék falvaiból.[63] Ezek egyike a Rédiger Ödön által gyűjtött szabédi változat.

Molnár Anna szabédi előfordulása, ép, teljes szövege arról tanúskodik, hogy ez a balladatípus még a 19. század végén is igen népszerű lehetett Marosszéken, ahonnan korábbi változatainak többsége is származott. [64]

---

[60] Gyűjteményünkben a 29. sz. ének (*Karcsú lovon van a nyereg*)
[61] L. VARGYAS Lajos 1976 II.: 271–272.
[62] VARGYAS Lajos 1976 II.: 133.
[63] L. a 3. sz. jegyzetet.
[64] A *MNGY* első kötetében *Molnár Anna* balladájának öt változata szerepel, ebből három marosszéki.

A szabédi özvegyasszony balladatudásának feltárása abból a szempontból is igen jelentős, hogy általa dokumentálható az új stílusú magyar népballadák erdélyi térhódítása: Diményné repertoárjában több olyan balladaszöveggel is találkozunk, melyek a korábbi erdélyi népköltési gyűjteményekben nem fordulnak elő. A *Vadrózsák*ban, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetének erdélyi anyagában vagy a Kriza János – Benedek Elek – Sebesi Jób gyűjtéseit felölelő harmadik kötetben, például, nyomát sem találjuk a betyárballadáknak, melyek viszont Diményné énekei között számottevő arányban fordulnak elő. Felmerülhet ugyan a gyanúja annak, hogy a korábbi gyűjtők egyszerűen mellőzték a balladáknak ezt a fajtáját alföldi eredetük miatt, de az is elképzelhető, hogy gyűjtőmunkájuk idején a betyárballadák még valóban ismeretlenek voltak az erdélyi/székelyföldi szájhagyományban. Mint ahogy a *Bárókisasszony és gulyás* erdélyi változatai is csak a századforduló körüli években tűnnek fel a nyomtatott forrásokban.

Többször utaltunk arra, hogy Szabó Anna asszony dal- és balladatudásában szép számmal fordulnak elő olyan darabok, melyeknek félnépi vagy műköltői eredetéhez nem fér kétség. Kötetünkbe maradéktalanul felvettük valamennyit, mert csak így teljes a kép egy századvégi napszámosasszony énektudásáról. De felvettük azért is, mert valamennyi beszédes bizonyítéka a népköltészet és műköltészet közötti mindenkori szoros kapcsolatnak és átjárhatóságnak, nemkülönben a szájhagyományozó költészetet fenntartó közösségek ízlésvilágának, szelekciós- és befogadókészségének. A szóban forgó félnépi–műköltői eredetű énekeket Dimény Mózesné egytől egyig szájhagyomány útján sajátította el, lévén, hogy írástudatlan volt. Ez azt is jelenti, hogy ezek az énekek a század közepe táján már közszájon forogtak, s nemcsak az énekeskönyvek lapjain terjedtek másolgatás vagy hallomás útján, de a szóbeliségben is otthonosan forogtak. Folklorizálódási folyamatukról azonban rendszerint alig tudunk valamit, mert a 20. század elején meghirdetett „csak tiszta forrásból” elgondolás folytán a gyűjtők következetesen mellőzték az ilyen jellegű szövegeknek-dallamoknak a begyűjtését és/vagy publikálását.

Dimény Mózesné dal- és balladakészlete egy tehetséges énekes asszony egyéni ismeretein túl megmutatja a 19. század végi erdélyi népköltészet sajátos arculatát/állapotát, melyet hagyományőrzés és a hagyományos népi kultúra bomlása, újító törekvések és a tradicionális folklórhagyományok továbbélése egyszerre jellemeztek. Szabó Anna asszony tudásában

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

jól megfért egymás mellett *Kálnoki Zsófika* invariáns klasszikus balladája és *a kapitánnyal feleselő lány* népszínműízű nótája, *Bethlen Anna* véres tragédiája és a *Bodrog parti kisleány* édeskés története, *Molnár Anna* nagy időt megért szerencsés kimenetelű kalandja és a kortárs *Solymosi Eszter*ről szóló ének, *Omlódi Zsuzsánna* tragikus története és a *lengyel tábor őrév*el enyelgő leány históriája. És a két véglet – klasszikus balladák és még csak balladás dalnak is alig mondható énekek – között felfeltünedeznek a magyar népballada újabb rétegeinek jellegzetes darabjai: a betyárballadák, a *Bárókisasszony és gulyás* históriája, helyi baleset- és bűntényballadák – olyan szövegek, melyek a 19. század második felében–utolsó harmadában terjedtek el Székelyföldön. És fel-feltünedeznek régebbi és újabb műköltői alkotások, félnépi eredetű énekek, melyek a 19. század folyamán egyaránt jelen voltak a kéziratos énekeskönyvek lapjain és a szóbeliségben, s a népköltészettel együttesen alkották a század közköltészetét és énekkultúráját.

Ebből az énekkultúrából hozta felszínre Rédiger Ödön és Kanyaró Ferenc közös erőfeszítése azt a tudást, melyet egy írástudatlan szabédi özvegyasszony emlékezete őrzött, s melyet most forráskiadványunkkal leteszünk a szaktudomány és az olvasó asztalára.

Kötetünkkel egyúttal tisztelegni szeretnénk a méltatlanul elfeledett Kanyaró Ferenc emléke előtt, akinek idén százötvenedik születésnapjára, 2010-ben pedig halálának századik évfordulójára emlékezünk.

Marosvásárhely, 2009. január–augusztus